

XX ASRNING 20-30-YILLARIDA MARKAZIY OSIYO MILLIY-HUDUDIIY CHEGARALANISH SIYOSATINING AMALGA OSHIRILISHI

Mamatqulova Maftuna Akmaljon qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
Amaliy siyosatshunoslik yoʻnalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sovet Ittifoqi tomonidan 1920-1930-yillarda Markaziy Osiyda olib borilgan milliy-hududiy demarkatsiya siyosati tarixiy kontekstda tahlil qilinadi. Maqolada bu jarayonning siyosiy, etnik, madaniy, iqtisodiy omillari va ularning mintaqa kelajagiga taʼsiri yoritiladi. Arxiv materiallari va ilmiy manbalar asosida, ushbu siyosatning mahalliy elita, sovet markaziy hukumati va xalq ommasi uchun qanday oqibatlar keltirganligi oʻrganiladi. Shuningdek, milliy davlatchilik va identitet shakllanishidagi roli, sovet milliy siyosatining ziddiyatlari va bugungi chegara nizolariga olib kelgan omillar ochib beriladi.

Keywords: Markaziy Osiyo, demarkatsiya, sovet milliy siyosati, etnik chegaralar, panturkizm, panislomizm, korenizatsiya, tarixiy qayta talqin.

Аннотация: В статье анализируется политика национально-территориального размежевания, проводившаяся Советским Союзом в Средней Азии в 1920–1930-е годы, в историческом контексте. Рассматриваются политические, этнические, культурные и экономические факторы этого процесса и их влияние на будущее региона. На основе архивных материалов и научных источников изучаются последствия этой политики для местной элиты, центральной советской власти и народных масс. Раскрывается её роль в формировании национальной государственности и идентичности, противоречия советской национальной политики и факторы, приведшие к современным пограничным спорам.

Ключевые слова: Центральная Азия, размежевание, советская национальная политика, этнические границы, пантюркизм, панисламизм, кореизация, историческая реинтерпретация.

Abstract: This article analyzes the policy of national-territorial demarcation carried out by the Soviet Union in Central Asia in the 1920s-1930s in a historical context. The article highlights the political, ethnic, cultural, and economic factors of this process and their impact on the future of the region. Based on archival materials and scientific sources, the consequences of this policy for the

local elite, the Soviet central government, and the masses are studied. It also reveals its role in the formation of national statehood and identity, the contradictions of Soviet national policy, and the factors that led to today's border disputes.

Keywords: Central Asia, demarcation, Soviet national policy, ethnic borders, pan-Turkism, pan-Islamism, Koreanization, historical reinterpretation.

Kirish: Markaziy Osiyodagi milliy-hududiy demarkatsiya SSSRdagi milliy demarkatsiyaning bir qismi bo'lib, Sovet Ittifoqi tarkibidagi milliy ma'muriy-hududiy birliklarni (respublikalar, avtonom SSR, avtonom viloyatlar va okruglarni) ajratish jarayoni edi. Shunday qilib, SSSRda milliy chegaralash mamlakatning ma'muriy-hududiy bo'linishini o'zgartirishning keng jarayoni bo'lib, bu jarayonda nafaqat milliy, madaniy, geografik, balki ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy parametrlar ham hisobga olingan. Milliy-hududiy demarkatsiyadan so'ng Markaziy Osiyoning yangi respublikalarida tubjoylashtirish dasturlari amalga oshirildi. Indigenizatsiya - Sovet hukumatining 1920-yillar va 1930-yillarning boshlarida milliy masala bo'yicha siyosiy va madaniy kampaniyasi bo'lib, u markaziy hukumat va SSSRning rus bo'lmagan aholisi o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni yumshatishga qaratilgan. SSSR parchalanib ketganidan so'ng o'tgan asrning 20-30-yillarida milliy-hududiy chegaralash natijasida tashkil topgan Markaziy Osiyo ittifoq respublikalari nafaqat de-yure, balki amalda ham suveren davlatlarga aylandi. Markaziy Osiyoda milliy-hududiy demarkatsiya asosan 1924-yilda Sovet hukumati tomonidan amalga oshirildi, lekin uning natijalari 1936-yilgacha vaqti-vaqti bilan to'g'rilab borildi. Bu davrda ma'muriy-hududiy birliklarning nomlari va chegaralari o'zgardi. 1925-yil 16-fevral, 1925-yil 19-aprel, 1925-yil 25-may, 1926-yil 1-fevral, 1929-yil 16-oktabr, 1929-yil 5-dekabr, 1930-yil 20-iyul, 1932-yil 20-mart, 1925-yil 5-dekabrda tuzatishlar kiritildi. Tarixiy mantiq shuni ko'rsatadiki, bu jarayon allaqachon yakunlangan va tarixiy haqiqatga aylangan. Sobiq sovet davrida Farg'ona vodiysidagi bir qancha chegara mojarolari bundan mustasno, respublikalar o'rtasida sovet davrida o'rnatilgan chegaralarni qayta ko'rib chiqishga boshqa urinishlar bo'lmagan. Viloyatning barcha respublikalari hali ham sovet modelidagi milliy respublikalarning milliy-hududiy chegaralash xaritasida qayd etilgan barcha parametrlarga mos keladi. Agar hamma narsa ozmi-ko'pmi yaxshi bo'lsa, bu tarixiy muammo bir marotaba hal bo'ldi, deb ayta olamizmi? Mintaqaning respublikalari o'rtasidagi chegaralarni qayta ko'rib chiqish g'oyalari bo'ladimi? Yangi Yevroosiyo Ittifoqi doirasidagi integratsiya jarayonlarining real istiqbollari qanday? Bu yangi ittifoq bu tarixiy muammoni bir muddat kun tartibidan olib tashlay oladimi? Biz ushbu va boshqa savollarga ushbu mqolada javob berishga harakat qilamiz. Lekin avvalo bu muammoni tarix fani nuqtayi nazaridan

sinchiklab o'rganishimiz kerak. Markaziy Osiyo tarixi va madaniyati muammolarini o'rganar ekanmiz, bu o'tkir mavzu turli sabablarga ko'ra mamlakatimiz tarix fanida yetarlicha o'rganilmagan va yoritilmaganiga amin bo'ldik. Qolaversa, sovet davrida ataylab saqlangan degan xulosaga keldik. Bu mavzu bo'yicha arxiv materiallari mavjud emas edi, tarix fani bu muammoni faqat sovet milliy siyosati va kommunistik mafkura nuqtayi nazaridan yoritgan, mahalliy milliy, siyosiy va ilmiy elita barcha darajadagi ushbu siyosat va mafkurani yaratish va saqlashda ishtirok etgan.

Asosiy qism: Sovet Ittifoqi parchalanganidan so'ng, kutilganidek, bu mavzu bo'yicha qizg'in ilmiy munozaralar darhol boshlandi. Qolaversa, bu muammo Markaziy Osiyo respublikalarining o'zida milliy tarixning yangi tushunchalari doirasida o'rganila boshlandi. Natijada mintaqada tarixning sovet davridagi barcha asosiy tarixiy voqealar qayta ko'rib chiqildi, ko'plab tarixiy faktlar shubha ostiga olindi, ularning milliy tarixi foydasiga yangi afsonalar, tarixiy obrazlar yaratildi. Butun 1990-yillar davomida tarixni soxtalashtirish va tarixiy faktlarni talqin qilish aniq kuzatildi. Tarixiy soxta fan vujudga keldi va bu Markaziy Osiyo tarixshunosligining asosiy muammosiga aylandi. Tarixiy soxta fanni yaratishda nafaqat milliy respublikalarning tarixchilari, balki postsovet Rossiyasidan ham qatnashgan. Kimdir o'z milliy tarixining yangi rang-barang sahifalarini yaratgan bo'lsa, boshqalari S.Abashin singari bu tarixning ko'p sahifalarini butunlay inkor etib, ularni "xayoliy va o'ylab topilgan", deb atadi. Viloyatdagi jadidchilik va bosmachilik tarixini o'rganar ekanmiz, bu muammoga qayta-qayta duch keldik. Bu Markaziy Osiyodagi ittifoq respublikalarining milliy-hududiy chegaralanishi muammosiga ham ta'sir ko'rsatdi. O'zbekiston va Tojikiston tarixchilari (akademik darajasidagi) o'rtasida chegaralarni belgilash chog'ida eng qizg'in ilmiy munozaralar bo'lib o'tdi. Boshqa respublikalarda ham bunday nizolar paydo bo'ldi, lekin ular ko'proq hukmron etnik guruhlarining etnogenezi, milliy tilning maqomi, milliy ozchiliklar va ayrim bahsli chegara hududlari mavqeiga ta'sir qildi. Milliy-hududiy demarkatsiyani amalga oshirish g'oyasi Sovet hukumatining birinchi hujjatlaridan biri bilan bog'liq bo'lib, u "Rossiya xalqlarining huquqlari deklaratsiyasi" deb nomlangan. Ushbu hujjat RSFSR Xalq Komissarlari Soveti tomonidan 1917-yil 2-noyabrda qabul qilingan. Deklaratsiyada milliy siyosatning to'rtta asosiy tamoyillari e'lon qilindi: Rossiya xalqlarining tengligi va suvereniteti; Rossiya xalqlarining ajralish va mustaqil davlatni tashkil etishgacha bo'lgan erkin o'z taqdirini o'zi belgilash huquqi; har qanday milliy va milliy-diniy imtiyozlar hamda cheklovlarni bekor qilish; Rossiya hududida yashovchi milliy ozchiliklar va etnografik guruhlarining erkin rivojlanishi. Markaziy Osiyoning katta qismi Rossiya imperiyasi tarkibida bo'lganligi va RSFSR uning vorisi

bo'lganligi sababli, bu hujjat, tarix ko'rsatganidek, ushbu mintaqa xalqlarining kelajakdagi taqdirini belgilashda muhim rol o'ynadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, bolsheviklar ushbu hujjatni qabul qilib, o'zlarining kelajakdagi milliy siyosatida juda jiddiy xatoga yo'l qo'yishdi, chunki bu ilgari Rossiya imperiyasi deb atalgan mamlakatning yanada parchalanishiga yordam berdi. Ushbu deklaratsiyaning oqibatlarini darhol ayon bo'ldi: sobiq Rossiya imperiyasining butun hududida "mustaqil davlatlar" yaratila boshlandi. Finlandiya, Boltiqbo'yi viloyatlari, Ukraina, Kavkaz va kazaklar o'z mustaqilligini e'lon qildi. Bolsheviklar asta-sekin ulkan hududlar ustidan nazoratni yo'qota boshladilar, shuning uchun ular markazlashgan davlatni qayta tiklashning pragmatik siyosatiga qaytishga majbur bo'ldilar. Shunday qilib, Rossiya imperiyasi negizida yangi ittifoq respublikalarini "mustaqil" davlatlar sifatida o'z ichiga oladigan yangi Sovet imperiyasi shakllana boshladi. Bolsheviklar milliy siyosatdagi oldingi xatolari va noto'g'ri hisob-kitoblarini hisobga olib, O'rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralash jarayonida yuqorida ta'kidlanganidek, korenizatsiya deb nomlangan yangi kompaniyani ishlab chiqdilar va keyin taklif qildilar. Korenizatsiya demarkatsiyaga qo'shimcha sifatida harakat qildi. Ko'rib turganimizdek, bolsheviklar kelajakdagi ittifoq respublikalari uchun milliy davlat modelini taklif qildilar, ammo kelajakdagi SSSR doirasida. Milliy davlat g'oyasi bolsheviklar tomonidan o'ylab topilmagan. Milliy davlatlar tizimi Vestfaliya tinchligidan (1648) keyin shakllana boshladi, bu o'ttiz yillik urush va reformatsiya natijalarini jamlagan va xalqaro shartnomalarda Yevropada yangi dunyo tartibining xalqaro huquqiy qoidalarini ta'minlagan: davlat hokimiyatining ustunligi, mustaqilligi va avtonomiyasi, davlat hududidagi davlatlarning mustaqilligi, xalqaro aloqalar va ichki davlatlarning xavfsizligini ta'minlash. Keyin XVIII-XIX asrlarda bir qator burjua-demokratik inqiloblardan so'ng Yevropa xalqlari vujudga keldi va ular hozirgi Yevropa milliy davlatlarining shakllanishining o'zagiga aylandi. Sovet milliy siyosatiga ko'ra, "milliy davlat"ning Yevropa modeli nafaqat Rossiya, Ukraina, Belorussiya, balki Zakafkaziya va Markaziy Osiyo uchun ham taklif qilingan. Bolsheviklar tomonidan Markaziy Osiyo xalqlari uchun Yevropa davlatchiligi modelini taklif qilish o'ziga xos tarixiy tajriba edi. Bu tajribaga qarshi nafaqat panturkizm (Yagona Turkiston) va panislomizm (Yagona Turkiston islom davlati) ning faol tarafdorlari, balki o'sha davrning mashhur sharqshunos olimlari ham o'z fikrlarini bildirishgan. Masalan, akademik V. Bartold o'sha yillarda mamlakat rahbariyatiga yo'llagan eslatmasida tom ma'noda shunday deb yozgan edi: "Milliy tamoyil 1924-yilda Markaziy Osiyoning milliy-davlat chegaralanishi chog'ida amalga oshirilgan shaklda XIX asr G'arbiy Yevropa tarixi tomonidan ishlab chiqilgan va mahalliy tarixiy an'analarga mutlaqo

yotdir”. Boshqa tomondan, yosh turklar va yosh buxoroliklar (sobiq jadidlar) o‘zlarini Yevropa tipidagi burjua xalqi vakillari deb atagan. Har ikkisi ham Markaziy Osiyoning o‘sha davrdagi etnosiyosiy va ijtimoiy-madaniy jarayonlarida juda muhim rol o‘ynagan. Markaziy Osiyoning milliy-hududiy chegaralanishining asosiy sabablari, bosqichlari va natijalarini darhol aniqlab, tavsiflab bermaymiz, balki bu mavzuga oid barcha manbalar va ilmiy adabiyotlarni o‘rgangan holda ularni aniqlab, bosqichma-bosqich ilmiy baho beramiz.

Markaziy Osiyoning milliy-hududiy chegaralanishi mavzusiga oid arxiv materiallari tadqiqotchilarga faqat postsovet davridagina taqdim etilgan. Viloyat respublikalari arxivlaridagi ko‘plab fondlar ma’lum sabablarga ko‘ra ma’lum vaqtdan keyin yana yopildi. Bundan tashqari, ushbu mavzu bo‘yicha arxiv materiallarining bir qismi noma’lum sabablarga ko‘ra yo‘qolgan. Ehtimol, bu ko‘plab arxiv materiallarining mazmuni ushbu respublikalar tarixining sovet davri faktlarining yangi talqinlari bilan mos kelmasligi bilan bog‘liqdir.

Arxiv materiallari bizga chegaralarni belgilash arafasida O‘rta Osiyodagi etnosiyosiy vaziyatni atroflicha o‘rganishga yordam berdi. Albatta, milliy va davlat qurilishi uchun katta etnik guruhlar kerak edi. Ular mintaqada bo‘lgan: qozoqlar, o‘zbeklar, turkmanlar, tojiklar va qirg‘izlar. Garchi Turkistonda Rossiyaning Yevropa qismi va Kavkazdan farqli o‘laroq, etnik vaziyat ancha murakkab va chalkash edi. Ba’zi postsovet mualliflarining ta’kidlashicha, o‘sha paytda mintaqada milliy va davlat muxtoriyati g‘oyasini amalga oshirishda millat rolini o‘ynay oladigan katta etnik guruhlar yo‘q edi. Agar etnik guruh mavjud bo‘lsa, siz unga hududni bog‘lashingiz mumkin. Bunday etnosiyosiy vaziyatda etnik va hududiy omillar eng muhimi bo‘lib chiqdi. Shunday qilib, demarkatsiyani amalga oshirish uchun, birinchi navbatda, ushbu ikki omilni hisobga olgan holda ikki yo‘nalishda harakat qilish kerak edi. Iqtisodiy omil, uchinchi komponent sifatida, negadir har doim ham hisobga olinmagan. Arxiv materiallarida biz etnik jihatdan eng qiyin masalalar Markaziy Osiyoning uchta yirik etnik guruhi – qozoqlar, tojiklar va o‘zbeklar o‘rtasida bo‘lganini aniqladik, chunki ko‘rsatilgan uch etnik guruh o‘rtasida aniq etnik chegaralar amalda yo‘q edi. Ammo qirg‘izlar va turkmanlar bilan vaziyat biroz soddaroq edi. Ular taxminan o‘zlarining tarixiy-geografik hududlarida: qirg‘izlar Olatov va Pomir o‘lkasining tog‘li hududlarida, turkmanlar esa Qoraqumning cho‘l hududlarida yashagan. Ularning davlat sifatida ajralib chiqish jarayoni unchalik qiyinchilik tug‘dirmadi. Lekin hududiy jihatdan Qirg‘izlar, tojiklar va o‘zbeklar o‘rtasidagi chegaralar muammosi Farg‘ona vodiysining oddiygina bahsli hududlarga to‘la janubiy qismida mavjud va hozir ham mavjud. Agar hamma narsa shunchalik murakkab bo‘lgan bo‘lsa, unda savol tug‘iladi, nima uchun Sovet rahbariyatiga Markaziy Osiyoda milliy-davlat

demarkatsiyasini o'tkazish kerak edi? Sovet hokimiyatining shakllanishi davrida Markaziy Osiyo yosh Sovet Respublikasi uchun xavf tug'dirishi mumkin, deb taxmin qilishimiz mumkin. Bunga bir necha million musulmonlar istiqomat qilayotgan mintaqada panturkizm va panislomizm g'oyalari asosida sovet hokimiyatiga qarshilik harakatlari paydo bo'lishi sabab bo'lgan. Balki shuning uchun ham Sovet rahbariyati har bir yirik etnik guruhni sun'iy ravishda qayta chizilgan hududga ega bo'lish, o'z tilini, madaniyatini rivojlantirish kabi jozibador g'oya bilan Markaziy Osiyoni milliy ittifoq respublikalariga bo'lib tashlashga qaror qilgandir. Bu milliy jarayonning ikki qarama-qarshi tomoni bor edi: bir tomondan, ijobiy bo'ldi – o'zbeklar, tojiklar, turkmanlar ittifoqi tarkibiga qozoqlar, tojiklar va turkmanlar yagona davlat, turkmanlar, har bir ittifoq tarkibiga kirgan. umumiy turkiy-mo'g'ul va fors-tojik madaniyatidan o'zinikini ajratib olish, uni rivojlantirish va hokazo, boshqa tomondan, bolsheviklar siyosati Turkiston o'lkasining ehtimoliy birlashishiga to'sqinlik qildi. Bunday sharoitda Turkistonning har bir xalqining milliy g'oyasi g'alaba qozongan bo'lsa kerak, ularning tarqoqligi bo'linish uchun qulay zamin bo'lgandir (bu jarayonga muxoliflar ham bo'lgan). Shunday qilib, Turkiston jumhuriyatlari o'z davlatchiligiga berilib ketdi.

1930-yillarning o'rtalaridan SSSRda, jumladan, O'rta Osiyoda ham ommaviy qatag'onlar boshlandi, buning natijasida demarkatsiyaning ayrim ishtirokchilari tugatildi. Ular orasida o'z milliy davlatchiligining negizida turgan katta partiya va davlat arboblari ham bor edi.

Demarkatsiya muammosini o'rgangan va yoritgan Markaziy Osiyoning postsovet mualliflari orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: U.Abdullaev, S.Agzamxo'jaev, D.Alimova, A.Asqarov, I.Jabborov, A.Ilhomov, Sh. Kamoliddin, A. Qo'ychiev, R. Masov, R. Rahimov, K. Shaniyazov, P. Shozimov, A. Mamadazimov va boshqalar. Ta'kidlash joizki, bu asarlar mualliflarning o'z milliy tarixlari manfaatlarini hisobga olgan holda yozilgan. Ularning ba'zilarida ko'pincha o'ylab topilgan yangi tarix sahifalari va tasvirlari, noto'g'ri va buzib ko'rsatilgan faktlar, ma'lum bo'lgan tarixiy voqealarni qasddan yashirish, panturkizm, panislamizm, paneronizm g'oyalarini targ'ib qilish va hokazo. SSSR. Demarkatsiya muammosi o'zbek va tojik mualliflarining asarlarida eng ko'p va juda hissiy jihatdan yoritilgan. Sobiq sovet turkman va qozoq tarixshunosligida demarkatsiya mavzusiga oid e'tiborga molik asarlar yo'q, garchi bu haqda J. Abilxojin, T. Agdarbekov, Sh. Qodirov va boshqalar qozoqlar va turkmanlar tarixi va madaniyatining umumiy muammolariga bag'ishlangan. Masalan, qozoq muallifi T.Agdarbekovning "Qozog'istonda milliy-davlat qurilishi muammolari (1920-1936)" asarida qozoq davlatchiligining shakllanishining batafsil tahlilini ko'ramiz, bu yerda chegaralarni belgilash va uning iqtibos keltirish muammosiga katta e'tibor berilgan. Qirg'iz mualliflari

asarlariida chegarani belgilashda asos solingan Isfara-Botkent mojarosi muammosi tez-tez tilga olinadi.

Chegaralarni belgilash muammosi xorijiy adabiyotlarda yaxshi o'rganilgan va yoritilgan. Bu mavzudagi dastlabki asarlar 1920-1930-yillarda paydo bo'lgan. Bu asarlarning obyektivligi va mualliflarning o'zlarining ilmiy yondashuvlariga baho berish qiyin, chunki o'sha paytda kapitalizm va sotsializm o'rtasidagi g'oyaviy kurash qizg'in pallada edi. Shuning uchun ko'plab xorijiy tadqiqotchilar Sovet Ittifoqi bilan mafkuraviy qarama-qarshilikda edilar. Demarkatsiya sotsialistik kampaniya bo'lib, uning doirasida Markaziy Osiyo sotsialistik respublikalari qurilishi boshlandi. Shunga qaramay, 1920-30-yillarda Markaziy Osiyoda sodir bo'lgan voqealarni yoritishda xorijiy tadqiqotchilar turlicha yondashuvlardan foydalanganlar. Sovet tarix fani bu yondashuvlar haqida yozgan. Bu yondashuvlarga ko'ra xorijiy mualliflar "progressiv" va "reaksion" tadqiqotchilarga bo'lingan. "Taraqqiyparvar" tadqiqotchilar Markaziy Osiyodagi sovet tarixini marksistik-leninistik mafkuraga zid bo'lmagan pozitsiyalardan ta'riflaganlar edi. Masalan, xorijiy mamlakatlarning sovet tarixshunosligiga ko'ra, Sovet O'rta Osiyo tarixini yoritgan "progressiv" xorijiy mualliflar qatorida quyidagilar bo'lgan: B. Qadri, W. P. & Z. K. Kouts, E. Marsel, X. Roberts, V. Mandel, A. Strong va boshqalar. Xorijiy "reaksion" mualliflarning Markaziy Osiyoning 1991-yilgacha bo'lgan sovet tarixiga oid nashrlari sovet tadqiqotchilari tomonidan "soxta ilmiy" deb topilib, mafkuraviy kurash obyektiga aylandi. Sovet tarix fani "burjua soxtakorlari"ga qarshi o'ziga xos "muqaddas urush" olib bordi. "Burjuaziya" tadqiqotchilar soni juda ko'p bo'lib, ulardan eng "reaksion"lari: F.M.Beyli, O.Karo, V.Kolarz, A.Park, B.Xayit, R.E.Payps, G.Viler va boshqalar hisoblangan.

Sobiq sovet davrida xorijiy tadqiqotchilarning Markaziy Osiyoning yangi tarixiga bag'ishlangan ko'plab asarlari, jumladan, jamoaviy ishlar, monografiyalar, davriy nashrlarda chop etilgan maqolalar nashr etildi. Ularda mintaqa xalqlarining chegaralarini belgilash va milliy-davlat qurilishi muammosini yoritib beruvchi bo'limlarni uchratish mumkin. Yoki boshqa bir muallif Pol Bern nafaqat Markaziy Osiyoning 1917 yilgacha bo'lgan tarixini, balki mintaqaning sovet tarixini ham tanqidiy ta'riflaydi. Demarkatsiya paytida va undan keyin bolsheviklar milliy siyosatining xato va noto'g'ri hisob-kitoblari haqida yozadi.

1918—1924-yillarda Markaziy Osiyoda boshqa ko'plab muhim voqealar sodir bo'ldi, jumladan, mintaqani iqtisodiy rayonlashtirish asosida ma'muriy-hududiy chegaralar shakllandi. Shu maqsadda milliy-hududiy demarkatsiya kampaniyasidan oldin iqtisodiy rayonlashtirish kampaniyasi boshlandi, chunki u bolsheviklar kelganidan keyin darhol boshlandi va 1924-

yilgacha, ya'ni demarkatsiya boshlanishidan oldin davom etdi. Bu kompaniyalar bir-biriga o'xshash edi, chunki ular yagona bolshevik milliy siyosati doirasida amalga oshirilgan, ammo ular turli shakllarda va turli mezonlar bilan amalga oshirilgan. Markaziy Osiyoni iqtisodiy rayonlashtirish kompaniyasi doirasidagi sovet davlati qurilishi juda ko'p xato va noto'g'ri hisob-kitoblar bilan birga bo'ldi, ya'ni u o'ziga xos sinov tajribasi sifatida amalga oshirildi. Qarorlar qabul qilindi, keyin bekor qilindi, boshqa qarorlar yana qabul qilindi va yana bekor qilindi va hokazo. Quyida biz bolsheviklar milliy siyosati doirasida mintaqani iqtisodiy rayonlashtirish bilan bog'liq bo'lgan asosiy tarixiy voqealarni qisqacha bayon qilamiz. Ular u yoki bu tarzda nafaqat chegarani belgilash, balki o'sha yillarda Markaziy Osiyoda yashagan xalqlar taqdiriga ham ta'sir ko'rsatdi.

1918-1924-yillarda Markaziy Osiyoda iqtisodiy rayonlashtirish asosida ma'muriy-hududiy chegaralarni shakllantirish muammosi mamlakatimiz tarix fanida yaxshi yoritilganligini ta'kidlash lozim. Agar siz ushbu davrga oid arxiv materiallari va ilmiy adabiyotlarni sinchkovlik bilan tahlil qilsangiz, chegarani belgilashning tarixiy ildizlari va shart-sharoitlarini kashf qilishingiz mumkin. Shuningdek, Markaziy Osiyo respublikalarining milliy-davlat (etnosiyosiy) chegaralarini belgilashning zaruriy shartlari va jarayonlari iqtisodiy rayonlashtirish asosida yangi ma'muriy-hududiy birliklarni shakllantirishning amalga oshirilayotgan tamoyillari bilan ko'p hollarda ziddiyatli bo'lganini ham ko'ramiz. Quyida 1918-1924-yillarda O'rta Osiyo hududidagi bu ma'muriy o'zgarishlarning mantiqiylikini ko'rsatishga harakat qilamiz.

Sovet hukumati milliy davlat hokimiyati organlarini tashkil etish, ularning ichki ishlarini boshqarish, ma'lum hududga ega bo'lish, yagona sotsialistik davlat tizimida bo'lish imkoniyatini e'lon qilgandan so'ng, 1918-1920-yillarda RSFSR tarkibida ikkita avtonom respublika - Turkiston va Qirg'iziston RSFSR tuzildi. Turkiston Muxtor Sovet Sotsialistik Respublikasi (TASSR) 1918-yil 30-aprelda Toshkentda Sovetlarning V Butunturkiston qurultoyi tomonidan e'lon qilindi va Markaziy Osiyodagi birinchi sovet davlati tuzilmasi bo'ldi (1918-yil fevralda Qo'qon Muxtor Respublikasi Qizil Armiya tomonidan mag'lubiyatga uchragach). Butunrossiya Markaziy Ijroiya Qo'mitasi va RSFSR Xalq Komissarlari Kengashining 1920-yil 26-avgustdagi farmoni bilan Orenburg va G'arbiy Sibir (Dasht) general-gubernatorliklari chegarasida Qirg'iziston ASSR tuzildi.

Avtonomiyalarning RSFSR bilan huquqiy maqomi va munosabatlari RSFSR va ASSR konstitutsiyalari, RSFSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi va RSFSR Xalq Komissarlari Sovetining avtonom respublikalarni tashkil etish to'g'risidagi farmonlari, qarorlari, RSFSR Xalq Komissarlari

va RSFSR Komissarlari faoliyati to'g'risidagi nizomlar bilan tartibga solingan. RSFSRning 1918-yilgi Konstitutsiyasiga binoan, barcha avtonom respublikalarda RSFSR subyektlari sifatida oliy hokimiyat Butunrossiya Sovetlar qurultoyiga, qurultoylar oralig'ida esa RSFSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasiga tegishli edi. Umumiy rahbarlik Xalq Komissarlari Sovetiga yuklatildi. Mahalliy miqyosda Sovet hokimiyatining organlari Sovetlarning qurultoylari, ular o'rtasidagi davrda - ijroiya qo'mitalari, Sovetlar va ular tomonidan saylangan ijroiya organlari edi.

1920-yilda bolsheviklar Markaziy Osiyoda yana ikkita milliy-davlat tuzilmasi — Buxoro va Xorazm Xalq Sovet respublikalarini (Buxoro amirligi va Xiva xonligi chegaralarida) tuzdilar. 1924-yilgacha bu respublikalar sotsialistik emas va RSFSR tarkibiga kirmagan, balki u bilan shartnomaviy munosabatlarga ega edi. RSFSR bilan Xorazm va Buxoro Xalq Sovet Respublikalari o'rtasida 1920-1921-yillarda Moskvada tuzilgan ittifoq shartnomalari va iqtisodiy bitimlarida Rossiya "Xorazm va Buxoro respublikalarining sobiq chegaralaridagi to'liq muxtoriyati va mustaqilligini "so'zsiz" tan oldi, Rossiya Federatsiyasi respublikalari o'rtasidagi oldingi barcha shartnomalarni bekor qildi. RSFSRga tegishli yerlar, fabrikalar, zavodlar va boshqa ko'chmas mulklar ham bir-birlarini qo'llab-quvvatlashga va'da berishdi, shuningdek, ularning iqtisodiyotini tiklash va rivojlantirishda yordam berishlari e'lon qilindi.

Sovet rahbariyati musulmon qabilalarining "alohida davlat sovet tuzilmalari"ga bo'linishiga to'sqinlik qilmasligini, balki ularning Sovet Rossiyasidan butunlay ajralib chiqishiga qarshi ekanligini ta'kidladi. G'arb imperializmi tahdidi va musulmon milliy burjuaziyasi hamda musulmon mullalarining hokimiyatni qo'lga olishga intilishi sharoitida Sovet Sharqiy respublikalari RSFSR bilan yaqin harbiy-iqtisodiy birlashmasdan turib mavjud bo'lolmasligiga alohida e'tibor qaratildi. Ko'rib turganimizdek, bolsheviklar milliy o'zini o'zi belgilash to'g'risidagi qabul qilingan dekretga muvofiq darhol sovet qurilishini boshladilar. Shuning uchun ular Rossiya imperiyasining o'rmini egallagan RSFSR parchalanishiga yo'l qo'ymaslik uchun rasman qonunga rioya qildilar. Garchi, yuqorida qayd etilganidek, fuqarolar urushi boshlanishidan oldin ayrim xalqlar va mintaqalar Rossiya imperiyasidan ajralib chiqishga muvaffaq bo'lgan.

Qirg'iziston va Turkiston hududlarida XIX asrning 2-yarmida joriy etilgan Rossiya imperiyasining oldingi o'lka-viloyat bo'linishi saqlanib qolgan. 1920-yillarning o'rtalarigacha muxtoriyatlarning chegaralari ko'chma bo'lib qoldi: viloyatlar, tumanlar va volostlar tarmog'i yangi ma'muriy-hududiy birliklar ajratish, ularning markazlarini ko'chirish, chegaralarni tuzatish orqali o'zgartirildi. Ular tashkil topgandan so'ng amalga oshirilgan dastlabki ma'muriy-hududiy qayta tashkil etish ular tarkibiga kiruvchi aholi punktlarining chegaralarini belgilash va

aniqlashtirishni o'z zimmasiga oldi. Barcha hududiy masalalar (yangi avtonomiyalarni tashkil etish, ularning chegaralarini o'zgartirish, bahsli hududlar) RSFSR oliy organlari tomonidan hal qilindi. Va bu yerda qonunlar va farmonlar rasmiy ravishda bajarildi. Hozircha - bu bosqichda bolsheviklarga qarshi biron bir da'vo qilish hali ham qiyin.

Turkiston ASSR ko'p millatli sovet muxtoriyati sifatida G'arbiy (Rossiya) Turkiston hududida (Turkiston general-gubernatorligi chegarasida) Farg'ona, Samarqand va Kaspiybo'yi viloyatlari tarkibida tuzildi. 1921-yil aprelda Butunrossiya Markaziy Ijroiya Qo'mitasining "Turkiston SSRni tashkil etish to'g'risida"gi dekreti bilan respublika Sirdaryo, Yettisuv, Farg'ona, Samarqand, Zakaspiy viloyatlari va Amudaryodan iborat "RSFSRning avtonom qismi" deb e'lon qilindi. Shunday qilib, O'rta Osiyoning katta qismi yana avtonomiya formatida Rossiya (RSFSR) tarkibiga qo'shildi. Bu yerda Turkiston juda qisqa muddatda va yuqoridan kelgan buyruq bilan sotsialistik davlatga aylangani, ammo baribir avtonom respublika bo'lib qolayotganini ko'ramiz.

RKP(b) MK va SSSR Xalq Komissarlari Sovetining 1924-yil 17-iyundagi demarkatsiya to'g'risidagi qarori muhim voqea bo'ldi. Uning asosida quyidagilar shakllantirildi:

- O'zbekiston Sovet Sotsialistik Respublikasi (shu jumladan Tojikiston ASSR),
- Turkmaniston SSR,
- Qirg'iziston ASSR (RSFSR tarkibiga kirgan, 1936-yildan — ittifoq respublikasi),
- Qozog'iston ASSR (1936-yildan - Qozog'iston SSR),
- Tojikiston SSR (1929-yildan, O'zSSRdan ajralib chiqqandan keyin).

Jarayon ko'pincha aholining etnik tarkibiga to'g'ri kelmaydigan chegaralarning yaratilishi bilan birga keldi. Subyektiv omillar katta rol o'ynadi: mahalliy elitaning ta'siri, statistik va etnografik ma'lumotlarning cheklanganligi, shuningdek, Moskvaning siyosiy manfaatlari. Tadqiqotchi O.Roy ta'kidlaganidek, chegaralar "milliy tamoyil"ning aksi emas, balki siyosiy murosa va sovet davlatining markazlashgan mantiqi natijasi edi.

Xulosa: XX asrning 20–30-yillarida Markaziy Osiyoda amalga oshirilgan milliy-hududiy chegaralanish siyosati Sovet Ittifoqining murakkab va ko'p qirrali milliy siyosatining mahsuli bo'lib, bugungi kungacha mintaqalar tarixida muhim iz qoldirgan voqealardan biridir. Ushbu demarkatsiya jarayoni nafaqat siyosiy va ma'muriy chegaralarni, balki etnik, madaniy va ijtimoiy munosabatlarni ham tubdan o'zgartirdi. Bu jarayon orqali o'zbek, qozoq, tojik, qirg'iz va turkman xalqlarining davlatchilik asoslari yaratilgan bo'lsa-da, bu tarixiy voqelik ko'plab bahs-munozarali jihatlariga boy bo'lib qolmoqda.

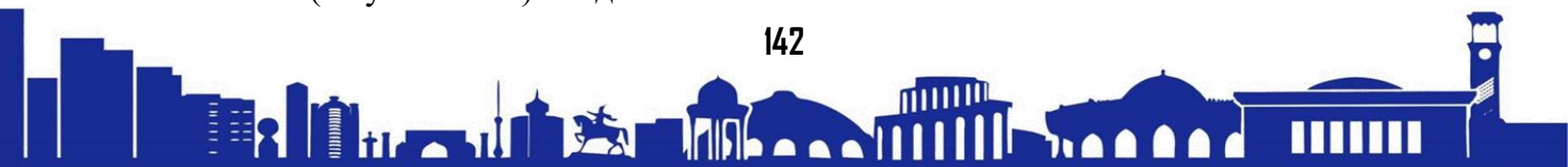

Sovet rahbariyatining milliy respublikalar tashkil etish qarori, bir tomondan, mintaqalarga xalqlariga o'z madaniyati va tilini rivojlantirish imkonini bergan bo'lsa, boshqa tomondan, sun'iy chizilgan chegaralar natijasida turli etnik guruhlar o'rtasida qarama-qarshiliklar, bahsli hududiy da'volar, millatlararo nizolar yuzaga kelishiga zamin yaratdi. Ayniqsa, Farg'ona vodiysi kabi hududlarda etnik chegaralarning noaniqligi, tarixiy va madaniy uyg'unlikning sun'iy ravishda bo'linishi bugungi kungacha hal qilinmagan muammolarga sabab bo'lmoqda.

Arxiv materiallari va zamonaviy ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, sovet davridagi demarkatsiya qarorlari ko'p hollarda siyosiy pragmatizm asosida qabul qilingan bo'lib, ularning ayrimlari etnik, iqtisodiy va tarixiy haqiqatlarga zid bo'lgan. Bu esa hozirgi davrda Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida chegara va milliy siyosat bilan bog'liq nozik masalalarni keltirib chiqarmoqda. Bugun, postsovet davrida, tarixiy haqiqatni chuqur o'rganish, demarkatsiya jarayonining sabablari, oqibatlarini va xatolarini ilmiy asosda tahlil qilish, mintaqalarga davlatlari o'rtasida o'zaro ishonch va hamkorlik muhitini yaratishda muhim o'rin tutadi. Bu borada milliy manfaatlarini hisobga olgan holda, ob'yektiv tarixiy tahlillarga asoslangan yondashuvlar zarurdir. Shuningdek, Yevroosiyo Ittifoqi yoki boshqa integratsion loyihalar doirasida bu tarixiy muammo qayta kun tartibiga chiqishi mumkinligi, demarkatsiya masalasining hali ham dolzarb ekanini ko'rsatadi. Shu bois, Markaziy Osiyo xalqlari o'z tarixini anglash, tarixiy adolatni tiklash va kelajakda barqarorlikni ta'minlash uchun milliy-hududiy chegaralanish tarixiga chuqur va xolisona yondashishi zarur.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Абашин С.Н. Национализмы в Средней Азии: В поисках идентичности. Санкт-Петербург: Алетейя, 2007. Шаниязов К. Процессы формирования узбекского народа. Ташкент, 2001 (на узб. языке); История Средней Азии. М., 2003; Аскарлов А. Этногенез и этническая история узбекского народа. Ташкент, 2007 (на узб. языке); Ильхамов А. Археология узбекской идентичности // Этнографическое обозрение. 2005, № 1; Зиев Х. Туркистонда Россия тажовузи ва хукмронлигида карши кураш. – Тошкент, 1998(на узб. языке) и т.д.

2. История Советской Конституции. Сб. документов 1917-1957, М., 1957, с. 19-20. ЦК РКП(б)-ВКП(б) и национальный вопрос. Кн.1. 1918-1933 гг. / Состав. Л.С. Гатагова, Л.П. Кошелева, Л.А. Роговая. М., 2005.
3. Национально-государственное строительство в Казахстане. Коренизация Советского аппарата республики//<http://uchebnik.kz/.../104-korenizaciya-gosudarstvennogo...>
4. Meyer J. W., Boli J., Thomas G. M., Ramirez F. O. World Society and the Nation-State // American Journal of Sociology. 1997. Vol. 103, No. 1. P. 144-181
5. Записка академика В.В. Бартольда по вопросу об исторических взаимоотношениях турецких и иранских народностей Средней Азии// Архив РАН РФ, ф. 68. Бартольд Василий Владимирович, оп.1, ед. хр. 85.
6. Абдуллаев У. Межэтнические отношения в Ферганской долине (XI - начало XX вв.). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Ташкент, 2006
7. Абылхожин Ж.Б. Очерки социально-экономической истории Казахстана в XX веке. А., 1997; Новейшая история Казахстана (1917-1939 гг.). Хрестоматия. Составители: Каражанов К.С., Такенов А.С. А., 1999; Кадыров Ш. Нация племен. М.,2003. Он же. Туркмен-нама. М.,2012 и т.д.
8. Агдарбеков Т.А. Проблемы национально-государственного строительства в Казахстане (1920-1936 гг.). Алма-Ата: Наука КазССР, 1990.184 с.
9. ЦК РКП (б)-ВКП (б) и национальный вопрос (1918-1933 гг.)/ Состав. Гатагова Л.С., Кошелева Л.П., Роговая Л.А. М., 2005, с.13-24.
10. Декрет ВЦИК и СНК РСФСР "Об образовании автономной Киргизской ССР" от 26 августа 1920 г. // Советское содружество народов : сб. док. (1917-1922). М., 1972, с.144-145.
11. Roy, O. (2000). *The New Central Asia: Geopolitics and the Birth of Nations*. NYU Press.
12. Е. В. Тиханова Е.В. Районирование Средней Азии: экономическая целесообразность// <http://elar.urfu.ru/bit.../10995/18800/1/iurg-2011-96-16.pdf>.

